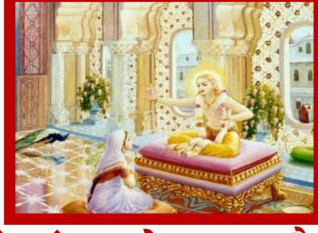

श्रीमद् भागवत का यह सार
भगवद् भक्ति ही आधार

श्रीमद्भागवत रसिक कुटुंब

कपिल गीता चतुर्थ अध्याय(भा०म० 3.24)

वर्णन करने सांख्य योग का, और देने को ज्ञान ।
गुरु रूप में कपिल मुनि थे, देवहूति शिष्य समान ।

नारायणं(न) नमस्कृत्य, नरं(ञ्) चैव नरोत्तमम् ।
देवीं(म) सरस्वतीं(वँ) व्यासं(न), ततो जयमुदीरयेत्

नामसंक्लीर्तनं(यँ) यस्य, सर्वपापप्रणाशनम् ।
प्रणामो दुःखशमनस्, तं(न) नमामि हरिं(म) परम्

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

तृतीयः स्कंधः

॥ अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

मैत्रेय उवाच

निर्वेदवादिनीमेवं(म), मनोर्दुहितरं(म) मुनिः ।

दयालुः(श) शालिनीमाह, शुक्लाभिव्याहृतं(म) स्मरन् ॥ 1 ॥

मैत्रेय म्हणाले उत्तम गुणांनी सुशोभित अशा मनुकुमारी देवहूतीने जेव्हा अशी वैराग्याची गोष्ट केली, तेव्हा कृपाळू कर्दम मुनींना भगवान विष्णूंनी सांगितलेल्याचे स्मरण झाले. ते तिला म्हणाले.

ऋषिरुवाच

मा खिदो राजपुत्रीत्य-मात्मानं(म) प्रत्यनिन्दिते ।

भगवां(म)स्तेऽक्षरो गर्भ-मदूरात्सम्प्रपत्स्यते ॥ 2 ॥

कर्दम म्हणाले - "हे स्तुत्य राजकुमारी, तू याविषयी असा खेद करू नकोस. अविनाशी भगवान विष्णू लवकरच तुझ्या गर्भात प्रवेश करतील.

धृत*व्रतासि भद्रं*(न) ते, दमेन नियमेन च ।

तपोद्रविणदानैश्च*, श्रद्धया चेश्वरं*(म) भज ॥ 3 ॥

तू अनेक प्रकारच्या व्रतांचे पालन केले आहेस म्हणून तुझे कल्याणच होईल. आता तू संयम, नियम, तप आणि द्रव्य दान करीत श्रद्धापूर्वक भगवंतांचे भजन कर.

सं* त्वयाऽऽराधितः*(श) शुक्लो, वितन्वन्मामकं*(यँ) यशः ।

छेत्ता ते हृदय*ग्रन्थि-मौदर्यो ब्रह्मभावनः ॥ 4 ॥

अशा प्रकारे तू आराधना केल्यानंतर श्रीहरी तुझा पुत्र होऊन माझे यश वाढवतील आणि ब्रह्मज्ञानाचा उपदेश करून तुझ्या हृदयातील अहंकारमय ग्रंथीचे छेदन करतील."

मैत्रेय उवाच

देवहृत्यपि सन्देशं*(ङ्), गौरवेण* प्रजापतेः ।

संम्यक्* श्रद्धाय पुरुषं*(ङ्), कूटस्थमभजद्गुरुम् ॥ 5 ॥

मैत्रेय म्हणाले - प्रजापती कर्दमांविषयी आदर असल्याने देवहृतीने त्यांच्यावर पूर्ण विश्वास ठेवला आणि ती निर्विकार अशा जगद्गुरू भगवान श्रीपुरुषोत्तमांची आराधना करू लागली.

तस्यां*(म) बहुतिथे काले, भगवान्मधुसूदनः ।

कार्दमं*(वँ) वीर्यमापन्नो, जज्ञेऽग्निरिव दारुणि ॥ 6 ॥

अशा रीतीने पुष्कळ काळ गेल्यानंतर भगवान मधुसूदन कर्दमांच्या वीर्याचा आश्रय घेऊन देवहृतीपासून, लाकडातून अग्नी प्रगट व्हावा, त्याप्रमाणे प्रगट झाले.

अवादयं*(म)स्तदा व्योम्नि, वादित्राणि घनाघनाः ।

गायन्ति तं*(म) स्म गन्धर्वा, नृत्यन्त्यप्सरसो मुदा ॥ 7 ॥

त्यावेळी आकाशात ढग जलाचा वर्षाव करीत गडगडाट करून वाद्ये वाजवू लागले, गंधर्व गाणे गाऊ लागले आणि अप्सरा आनंदित होऊन नाचू लागल्या.

पेतुः*(स) सुमनसो दिव्याः*(ख), खेचरैरपवर्जिताः ।

प्रसेदुश्च दिशः*(स) सर्वा, अम्भां*(म)सि च मनां*(म)सि च ॥ 8 ॥

आकाशातून देवतांनी टाकलेल्या दिव्य फुलांचा वर्षाव होऊ लागला, सर्व दिशांमध्ये आनंद पसरला, जलाशयांतील पाणी निर्मळ झाले आणि सर्व जीवांची मने प्रसन्न झाली.

वेदाहमाद्यं पुरुष-मवतीर्ण(म्) स्वमायया ।

भूतानां(म्) शेवधिं(न्) देहं(म्), बिभ्राणं(ङ्) कपिलं(म्) मुने ॥ 16 ॥

हे मुनी, सर्व प्राण्यांचे निधान असणारे आदिपुरुष श्रीनारायण आपल्या योगमायेने कपिलाच्या रूपाने अवतीर्ण झाले आहेत हे मी ओळखले आहे.

ज्ञानविज्ञानयोगेन, कर्मणामुद्धरन् जटाः ।

हिरण्यकेशः(फ्) पद्माक्षः(फ्), पद्ममुद्रापदाम्बुजः ॥ 17 ॥

एष मानवि ते गर्भ(म्), प्रविष्टः(ख्) कैटभार्दनः ।

अविद्यासं(म्) शयग्रन्थिं(ञ्), छित्त्वा गां(वँ) विचरिष्यति ॥ 18 ॥

हे राजकुमारी, सोनेरी केस, कमलासारखे विशाल नेत्र आणि कमलांकित चरणकमल असणाऱ्या बालकाच्या रूपात कैटभासुराला मारणाऱ्या साक्षात श्रीहरींनीच, ज्ञान-विज्ञानाच्या द्वारे कर्मवासना मूलतः उखडून टाकण्यासाठी, तुझ्या ठिकाणी जन्म घेतला आहे. हे अविद्याजनित मोहाच्या ग्रंथींना तोडून पृथ्वीवर विहार करतील.

अयं(म्) सिद्धगणाधीशः(स्), साङ्ख्याचार्यैः(स्) सुसम्मतः ।

लोके कपिल इत्याख्यां(ङ्), गन्ता ते कीर्तिवर्धनः ॥ 19 ॥

हे सिद्धगणांचे स्वामी आणि सांख्याचार्यांनाही पूजनीय / होतील. हे 'कपिल' नावाने प्रसिद्ध होतील आणि लोकांमध्ये तुझी कीर्ती पसरवतील.

मैत्रेय उवाच

तावाश्वास्य जगत्स्रष्टा, कुमारैः(स्) सहनारदः ।

हं(म्)सो हं(म्)सेन यानेनं, त्रिधामपरमं(यँ) ययौ ॥ 20 ॥

मैत्रेय म्हणाले सृष्टी निर्माण करणारे ब्रह्मदेव त्या दोघांना अशा प्रकारे आश्वासन देऊन, नारद आणि सनकींना बरोबर घेऊन हंसावर विराजमान होऊन ब्रह्मलोकाकडे गेले.

गते शतधृतौ क्षत्तः(ख्), कर्दमस्तेन चोदितः ।

यथोदितं(म्) स्वदुहितृः(फ्), प्रादाद्विश्वसृजां(न्) ततः ॥ 21 ॥

हे विदुरा, ब्रह्मदेव निघून गेल्यानंतर त्यांच्या आज्ञेनुसार कर्दमांनी मरीची आदी प्रजापतींच्या बरोबर आपल्या कन्यांचा विधिपूर्वक विवाह केला.

मरीचये कलां(म्) प्रादा-दनसूयामथात्रये ।

श्रद्धामङ्गिरसेऽयच्छत्-पुलस्त्याय हविर्भुवम् ॥ 22 ॥

त्यांनी कला नावाची कन्या मरीचीला, अनसूया अत्रीला, श्रद्धा अंगिराला आणि हविर्भू पुलस्त्याला दिली.

पुलहाय गतिं(यँ) युक्तां(ङ्), क्रतवे च क्रियां(म्) सतीम् ।
ख्यातिं(ञ्) च भृगवेऽयच्छद्-वसिष्ठायाप्यरुन्धतीम् ॥ 23 ॥

पुलहाला अनुरूप अशी गती नावाची कन्या, क्रतूला साध्वी क्रिया, भृगूला ख्याती आणि वसिष्ठाला अरुन्धती दिली.

अथर्वणेऽददाच्छान्तिं(यँ), यया यज्ञो वितन्यते ।
विप्रर्षभान् कृतोद्वाहान्, सदारान् समलालयत् ॥ 24 ॥

अथर्वा ऋषींना जिच्यामुळे यज्ञकर्माचा विस्तार केला जातो, ती शांती नावाची कन्या दिली. कर्दमांनी त्या विवाहित ऋषींचा त्यांच्या पत्न्यांसह उत्तम सत्कार केला.

ततस्त ऋषयः(ह) क्षत्तः(ख्), कृतदारा निमन्त्र्य तम् ।
प्रातिष्ठत्रन्दिमापत्राः(स्), स्वं(म्) स्वमाश्रममण्डलम् ॥ 25 ॥

विदुरा, विवाह झाल्यानंतर ते सर्व ऋषी कर्दमांचा निरोप घेऊन अतिशय आनंदाने आपापल्या आश्रमांकडे गेले.

स चावतीर्णं(न्) त्रियुग-माज्ञाय विबुधर्षभम् ।
विविक्त उपसङ्गम्यं, प्रणम्य समभाषत ॥ 26 ॥

कर्दमांनी आपल्या घरी साक्षात देवाधिदेव श्रीहरींनीच अवतार घेतला आहे, हे जाणून ते एकांतात त्यांच्या जवळ गेले आणि त्यांना प्रणाम करून म्हणाले.

अहो पापंच्यमानानां(न्), निरये स्वैरमङ्गलैः ।
कालेन भूयसा नूनं(म्), प्रसीदन्तीह देवताः ॥ 27 ॥

"अहो, आपल्या पापकर्मांमुळे या दुःखमय संसारात अनेक प्रकारच्या पीडा सहन करणाऱ्या लोकांवर देव पुष्कळ काळाने प्रसन्न होतात.

बहुजन्मविपैकेन, संम्यग्योगसमाधिना ।
द्रष्टुं(यँ) यतन्ते यतयः(श्), शून्यागारेषु यत्पदम् ॥ 28 ॥
स एव भगवान्द्य, हेलनं(न्) नगण्य नः ।

गृहेषु जातो ग्राम्याणां(यँ), यः(स्) स्वानां(म्) पक्षपोषणः ॥ 29 ॥

परंतु ज्यांच्या स्वरूपाला योगीलोक अनेक जन्मांच्या साधनेने सिद्ध झालेल्या श्रेष्ठ समाधीने एकांतात पाहाण्याचा प्रयत्न करतात, तेच आपल्या भक्तांचे रक्षण करणारे श्रीहरी, आम्हा विषयलोलुपांकडून होणाऱ्या आपल्या अवज्ञेचा काहीही विचार न करता, आज आमच्या घरी अवतीर्ण झाले आहेत.

स्वीयं(वँ) वाक्यमृतं(ङ्) कर्तु-मवतीर्णोऽसि मे गृहे ।
चिकीर्षुर्भगवान् ज्ञानं(म्), भक्तानां(म्) मानवर्धनः ॥ 30 ॥

भक्तांचा मान वाढविणाऱ्या आपण आपले वचन सत्य करण्यासाठी आणि सांख्ययोगाचा उपदेश करण्यासाठीच माझ्या घरी अवतार घेतला आहे.

तान्येव तेऽभिरूपाणि, रूपाणि भगवं(म्)स्तव ।

यानि यानि च रोचन्ते, स्वजनानामरूपिणः ॥ 31 ॥

भगवन आपण रूपरहित आहात. आपली जी चतुर्भुज इत्यादी अलौकिक रूपे आहेत, ती आपल्याला योग्यच आहेत. तसेच जी मनुष्य-सदृश रूपे आपल्या भक्तांना प्रिय वाटतात, तीही आपल्याला आवडतात.

त्वां(म्) सूरिभिस्तत्त्वबुभुत्सयाद्धा

सदाभिवादार्हणपादपीठम् ।

ऐश्वर्यवैराग्ययशोऽवबोध-

वीर्यश्रिया पूर्त्तमहं(म्) प्रपद्ये ॥ 32 ॥

तत्त्वज्ञानाची इच्छा करणाऱ्या विद्वानांना आपले चरण ठेवण्याचे आसन नेहमी वंदनीय आहे. तसेच ते ऐश्वर्य, वैराग्य, यश, ज्ञान, सामर्थ्य आणि श्री यांनी परिपूर्ण आहे. मी त्याला शरण आलो आहे.

परं(म्) प्रधानं(म्) पुरुषं(म्) महान्तं(ङ्),

कालं(ङ्) कविं(न्) त्रिवृतं(लँ) लोकपालम् ।

आत्मानुभूत्यानुगतप्रपञ्चं(म्)

स्वच्छन्दशक्तिं(ङ्) कपिलं(म्) प्रपद्ये ॥ 33 ॥

भगवन, आपण परब्रह्म आहात. प्रकृती, पुरुष, महत्तत्त्व, काल, त्रिविध अहंकार, समस्त लोक आणि लोकपालांच्या रूपांमध्ये आपणच प्रकट आहात. तसेच आपण साऱ्या प्रपंचाला चेतनशक्तीने आपल्यात लीन करून घेता; म्हणून आपण याच्याही पलीकडचे आहात. अशा आपणा भगवान कपिलांना मी शरण आलो आहे.

आ स्माभिपृच्छेऽद्य पतिं(म्) प्रजानां(न्)

त्वयावतीर्णार्ण उताप्तकामः ।

परिव्रजत्पदवीमास्थितोऽहं(ञ्)

चरिष्ये त्वां(म्) हृदि युञ्जन् विशोकः ॥ 34 ॥

आपण पुत्ररूपाने अवतरल्याने मी तिन्ही ऋणांतून मुक्त झालो आहे आणि माझे सर्व मनोरथ पूर्ण झाले आहेत. आता मी संन्यास आश्रम ग्रहण करून आपले चिंतन करीत, शोकरहित होऊन विहार करीन. आपण समस्त प्रजेचे स्वामी आहात, म्हणून मी आपली आज्ञा मागतो.

श्रीभगवानुवाच

मया प्रोक्तं(म्) हि लोकस्य*, प्रमाणं(म्) सत्यलौकिके ।

अथाजनि मया तुभ्यं(यँ), यदवोचमृतं(म्) मुने ॥ 35 ॥

श्रीभगवान् म्हणाले - मुनिवर्य, वैदिक आणि लौकिक अशा सर्व कर्मासाठी जगात माझे म्हणणेच प्रमाण आहे. म्हणून मी तुला जे सांगितले होते की "मी तुझ्या घरी जन्म घेईन" ते सत्य करण्यासाठीच मी हा अवतार घेतला आहे.

एतन्मे जन्म लोकेऽस्मिन्, मुमुक्षूणां(न्) दुराशयात् ।

प्रसङ्ख्यानाय तत्त्वानां(म्), सम्मतायात्मदर्शने ॥ 36 ॥

या लोकांमध्ये माझा हा जन्म, लिंगशरीरातून मुक्त होण्याची इच्छा करणाऱ्या मुनींना, आत्मदर्शनासाठी उपयुक्त अशा प्रकृती आदी तत्वांचे विवेचन करण्यासाठी झाला आहे.

एष आत्मपथोऽव्यक्तो, नष्टः(ख) कालेन भूयसा ।

तं(म्) प्रवर्तयितुं(न्) देह-मिमं(वँ) विद्धि मया भृतम् ॥ 37 ॥

आत्मज्ञानाचा हा सूक्ष्म मार्ग बऱ्याच काळापासून शरीर धारण केले आहे, असे समज. लुप्त झाला आहे. याला पुन्हा प्रवर्तित करण्यासाठीच मी हे

गच्छ कामं(म्) मयाऽऽपृष्टो, मयि सन्न्यस्तकर्मणा ।

जित्वा सुदुर्जयं(म्) मृत्यु-ममृतत्वाय मां(म्) भज ॥ 38 ॥

मी आज्ञा करतो की, तू इच्छेनुसार जा आणि आपली संपूर्ण कर्मे मला अर्पण करीत जिंकण्यास अत्यंत कठीण अशा मृत्यूला जिंकून मोक्षपद प्राप्त करण्यासाठी माझे भजन कर.

मामात्मानं(म्) स्वयञ्ज्योतिः(स्), सर्वभूतगुहाशयम् ।

आत्मन्येवात्मना वीक्ष्य, विशोकोऽभयमृच्छसि ॥ 39 ॥

मी स्वयंप्रकाश आणि सर्व जीवांच्या अंतःकरणात राहाणारा आत्माच आहे. म्हणून तू विशद्ध बद्धीने आपल्या अंतःकरणात माझा साक्षात्कार करून घेशील आणि शोकमुक्त होऊन मोक्ष प्राप्त करशील.

मात्र आध्यात्मिकीं(वँ) विद्यां(म्), शमनीं(म्) सर्वकर्मणाम् ।

वितरिष्ये यया चासौ, भयं(ञ्) चातितरिष्यति ॥ 40 ॥

माता देवहूतीला सुद्धा मी संपूर्ण कर्मापासून मुक्त करणारे आत्मज्ञान देईन. त्यामुळे या संसाररूप भयापासून ती पार जाईल.

मैत्रेय उवाच

एवं(म्) समुदितस्तेन, कपिलेन प्रजापतिः ।

दक्षिणीकृत्य तं(म्) प्रीतो, वनमेव जगाम ह ॥ 41 ॥

मैत्रेय म्हणाले भगवान कपिलांनी याप्रमाणे सांगितल्यावर प्रजापती कर्दम त्यांना प्रदक्षिणा करून प्रसन्न चित्ताने वनातच निघून गेले.

व्रतं(म्) स आस्थितो मौन-मात्मैकशरणो मुनिः ।

निःसङ्गो व्यचरत्क्षोणी-मनोग्रिरनिकेतनः ॥ 42 ॥

तेथे अहिंसादिक मुनिव्रतांचे पालन करीत ते केवळ श्रीभगवंतांना शरण गेले. तसेच अग्निहोत्र आणि गृहस्थ आश्रमाचा त्याग करून निःसंगभावाने पृथ्वीवर भ्रमण करू लागले.

मनो ब्रह्मणि युञ्जानो, यत्तत्सदसतः(फ्) परम् ।

गुणावभासे विगुण, एकभक्त्यानुभाविते ॥ 43 ॥

जे कार्यकारणाच्या पलीकडे आहे, सत्त्वादी गुणांचे प्रकाशक तसेच निर्गुण आहे आणि अनन्य भक्तीनेच ज्याची प्राप्ती होते, त्या परब्रह्मामध्ये त्यांनी आपले मन एकाग्र केले.

निरहङ्कृतिर्निर्ममश्च, निर्द्वन्द्वः(स्) समदृक् स्वदृक् ।

प्रत्यक्प्रशान्तधीर्धीरः(फ्), प्रशान्तोर्मिरिवोदधिः ॥ 44 ॥

ते अहंकार, ममता आणि सुख-दुःखादी द्वंद्वांपासून अलग होऊन भेददृष्टिरहित झाले आणि सर्वांमध्ये आपल्याच आत्म्याला पाहू लागले. त्यांची बुद्धी अंतर्मुख आणि शांत झाली. त्यावेळी धीरोदात्त कर्दम लाटा नसलेल्या समुद्राप्रमाणे दिसत होते.

वासुदेवे भगवति, सर्वज्ञे प्रत्यगात्मनि ।

परेण भक्तिभावेन, लब्धात्मा मुक्तबन्धनः ॥ 45 ॥

परम भक्तिभावाने सर्वातर्यामी, सर्वज्ञ भगवान वासुदेवांच्यामध्ये चित्त स्थिर झाल्याने ते साऱ्या बंधनातून मुक्त झाले.

आत्मानं(म्) सर्वभूतेषु, भगवन्तमवस्थितम् ।

अपश्यत्सर्वभूतानि, भगवत्यपि चात्मनि ॥ 46 ॥

संपूर्ण भूतांमध्ये आपला आत्मा असलेल्या श्रीभगवंतांना आणि भूतमात्राला आत्मस्वरूप श्रीहरीमध्ये स्थित असलेले ते पाहू लागले.

इच्छाद्वेषविहीनेन, सर्वत्र समचेतसा ।

भगवद्भक्तियुक्तेन, प्राप्ता भागवती गतिः ॥ 47 ॥

अशा रीतीने इच्छा आणि द्वेषरहित होऊन, सर्वत्र समबुद्धी आणि भगवद्भक्तीने संपन्न होऊन श्रीकर्दमांनी भगवंतांचे परमपद प्राप्त करून घेतले.

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहं(म्)स्यां(म्) संहितायां(न्)

तृतीयस्कन्धे कापिलेये चतुर्विंशोऽध्यायः ॥